

ISSN: 2181-9416

ЮРИСТ АХБОРОТНОМАСИ

ВЕСТНИК ЮРИСТА * LAWYER HERALD

ҲУҚУҚИЙ, ИЖТИМОИЙ, ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ЖУРНАЛ

CYBERLENINKA

НАУЧНАЯ ЭЛЕКТРОННАЯ
БИБЛИОТЕКА
LIBRARY.RU

ISSN 2181-9416
Doi Journal 10.26739/2181-9416

ЮРИСТ АХБОРОТНОМАСИ

1 СОН, 1 ЖИЛД

ВЕСТНИК ЮРИСТА

НОМЕР 1, ВЫПУСК 1

LAWYER HERALD

VOLUME 1, ISSUE 1

TOSHKENT-2022

Мундарижа

ДАВЛАТ ВА ҲУҚУҚ НАЗАРИЯСИ ВА ТАРИХИ.
ҲУҚУҚИЙ ТАЪЛИМОТЛАР ТАРИХИ

- 1. ОЧИЛОВ Ўткир Сайфуллоевич**
ҲУҚУҚ РАМЗЛАРИНИ ЎРГАНИШ ВА ЗАМОНАВИЙ ҲУҚУҚИЙ НАТУРАЛИЗМ:
ҲУҚУҚНИНГ АХЛОҚИЙЛИГИ ДАРАЖАСИ МАСАЛАСИ 8

ФУҚАРОЛИК ҲУҚУҚИ. ТАДБИРКОРЛИК ҲУҚУҚИ.
ОИЛА ҲУҚУҚИ. ХАЛҚАРО ХУСУСИЙ ҲУҚУҚ

- 2. САИДОВ Мақсудбек Норбоевич**
МАСЪУЛИЯТИ ЧЕКЛАНГАН ЖАМИЯТИДА УЛУШ, УЛУШНИ (УЛУШИНИНГ БИР
ҚИСМИНИ) БЕГОНАЛАШТИРИЛИШИ БИЛАН БОҒЛИҚ ИШТИРОКЧИЛАР ЎРТАСИДА
ЮЗАГА КЕЛАДИГАН НИЗОЛАР 14
- 3. ШАМСИДДИНОВА Озода Буриевна, КАРИМОВА Зулфизар Лочиновна**
ЖИЛЫЕ ПОМЕЩЕНИЯ КАК ОБЪЕКТ ИМУЩЕСТВЕННЫХ
ПРАВООТНОШЕНИЙ МЕЖДУ СУПРУГАМИ 26
- 4. ЯКУБОВА Ирода**
МУАЛЛИФЛИК ҲУҚУҚИ БЎЙИЧА МУЛКИЙ ҲУҚУҚЛАРНИ ЖАМОАВИЙ БОШҚАРУВ
ТАШКИЛОТЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ БИЛАН БОҒЛИҚ АЙРИМ МАСАЛАЛАР 32

ФУҚАРОЛИК ПРОЦЕССУАЛ ҲУҚУҚИ. ИҚТИСОДИЙ ПРОЦЕССУАЛ
ҲУҚУҚИ. ҲАКАМЛИК ЖАРАЁНИ ВА МЕДИАЦИЯ

- 5. МАРИПОВА Севархон Арибжановна**
ФУҚАРОЛИК ПРОЦЕССИДА МЕДИАТИВ КЕЛИШУВ ВА КЕЛИШУВ БИТИМИНИНГ
ЎХШАШ ВА ФАРҚЛИ ЖИҲАТЛАРИ 40

МЕҲНАТ ҲУҚУҚИ. ИЖТИМОЙ ТАЪМИНОТ ҲУҚУҚИ

- 6. ҚУЧҚАРОВ Хамидулло Абдурасулович**
ПЕДАГОГ ХОДИМЛАРНИ МЕҲНАТ МУНОСАБАТЛАРИНИ ТАРТИБГА СОЛИШДА
МОДДИЙ ҲУҚУҚ НОРМАЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ 46

СУД ҲОКИМИЯТИ. ПРОКУРОР НАЗОРАТИ.
ҲУҚУҚНИ МУҲОФАЗА ҚИЛИШ ФАОЛИЯТИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ

- 7. ШАЙЗАКОВ Шодияр Ибрагимович**
ЎЗБЕКИСТОНДА МАЪМУРИЙ СУД ҲУЖЖАТЛАРИНИ ЮҚОРИ СУД ИНСТАНЦИЯСИДА
ҚАЙТА КЎРИШДА ПРОКУРОР ИШТИРОКИНИНГ АЙРИМ ЖИҲАТЛАРИ 53

ЖИНОЯТ ҲУҚУҚИ, ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАРНИНГ ОЛДИНИ ОЛИШ.
КРИМИНОЛОГИЯ. ЖИНОЯТ-ИЖРОИЯ ҲУҚУҚИ

- 8. ОЧИЛОВ Хасан Рашидович**
ЖИНОЯТ ТАРКИБИ ТУЗИЛИШИ ГЕНЕЗИСИ 62
- 9. МАВЛОНОВ Темур Анвар ўғли**
ЖИНОЯТ НАТИЖАСИДА ЕТКАЗИЛГАН МУЛКИЙ ЗИЁННИ ҚОПЛАШ
ТУШУНЧАСИ ВА ТАРИХИ 70

МУНДАРИЖА / СОДЕРЖАНИЕ / CONTENT

10. РОЗИҚОВ Илҳом Истамович ЖИНОИЙ ЖАЗОЛАРНИ ҚЎЛЛАШ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШНИНГ НАЗАРИЙ ВА АМАЛИЙ МАСАЛАЛАРИ.....	78
11. НОРМАНОВА Клара Эшназаровна ИШТИРОКЧИЛИҚДА СОДИР ЭТИЛГАН ЖИНОЯТЛАРНИ КВАЛИФИКАЦИЯ ҚИЛИШНИНГ АЙРИМ МАСАЛАЛАРИ.....	84
12. НАЖИМОВ Миратдийин Шамшетдинович ЎН ОЛТИ ЁШГА ТЎЛМАГАН ШАХСГА НИСБАТАН УЯТСИЗ-БУЗУҚ ҲАРАКАТЛАР ҚИЛИШ ЖИНОЯТИ УЧУН ЖАВОБГАРЛИК МАСАЛАСИ	90
13. МАХМУДОВ Суннатжон Азим ўғли ЖАВОБГАРЛИККА ТОРТИШ МУДДАТИ ЎТИБ КЕТГАНЛИГИ МУНОСАБАТИ БИЛАН ЖИНОЯТ ИШИНИ ТУГАТИШНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ.....	96
14. ТУРГУНБОЕВ Элбекжон Одилжонович ЎЗБЕКИСТОН ЖИНОЯТ ҚОНУНЧИЛИГИДА ЖАЗОДАН ОЗОД ҚИЛИШ ИНСТИТУТИ: ТУШУНЧАСИ, БЕЛГИЛАРИ, ТУРЛАРИ.....	103

ХАЛҚАРО ҲУҚУҚ ВА ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИ

15. YUNUSOV Khaydarali CONTRIBUTIONS OF CENTRAL ASIAN SCHOLARS TO THE DEVELOPMENT OF ISLAMIC SCIENCES: SARAKHSI – FOUNDER-FATHER OF INTERNATIONAL LAW.....	108
---	-----

МИГРАЦИЯ ҲУҚУҚИ

16. ОТАЖОНОВ Абдоржон Анварович ЎЗБЕКИСТОНДА МЕҲНАТ МИГРАЦИЯСИ СОҲАСИДА КАДРЛАРНИ ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ МАЛАКАСИНИ ОШИРИШГА ДОИР АЙРИМ МАСАЛАЛАР	116
17. БАРАТОВА Дилноза Одилжон қизи МИГРАЦИЯ ЖАРАЁНЛАРИНИ ҲУҚУҚИЙ ТАРТИБГА СОЛИШНИНГ ХОРИЖИЙ ТАЖРИБАСИ	122
18. КАРИМОВА Мадина Мирзаджановна РАҚАМЛИ НОТАРИАТ: ЖОРИЙ ҲОЛАТ ВА ИСТИҚБОЛ.....	133

ҲУҚУҚИЙ АМАЛИЁТ ВА ХОРИЖИЙ ТАЖРИБА

19. ДЖУМАНОВ Аскар Хасанович, ЯРАШЕВ Нодирбек ГЕРМАНИЯ ВА БУЮК БРИТАНИЯДАГИ ҚОРПОРАЦИЯЛАРНИНГ АЙРИМ ДОЛЗАРБ МАСАЛАЛАРИНИНГ ҲУҚУҚИЙ ТАҲЛИЛИ	140
20. БАЗОРОВ Миркомил Махмудович, ҲАМРОҚУЛОВ Синдор Бобомурод ўғли ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДА СУД-ЭКСПЕРТЛИК ТИЗИМИ ЯНАДА ТАКОМИЛЛАШТИРИЛМОҚДА	148

ЮРИСТ АХБОРОТНОМАСИ ВЕСТНИК ЮРИСТА LAWYER HERALD

ДАВЛАТ ВА ҲУҚУҚ НАЗАРИЯСИ ВА ТАРИХИ. ҲУҚУҚИЙ ТАЪЛИМОТЛАР ТАРИХИ

ОЧИЛОВ Ўткир Сайфуллоевич

Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси
Миллий маркази бўлим бошлиғи, юридик фанлар номзоди, доцент
E-mail: uchilov@yahoo.com

ҲУҚУҚ РАМЗЛАРИНИ ЎРГАНИШ ВА ЗАМОНАВИЙ ҲУҚУҚИЙ НАТУРАЛИЗМ: ҲУҚУҚНИНГ АХЛОҚИЙЛИГИ ДАРАЖАСИ МАСАЛАСИ

For citation (иқтибос келтириш учун, для цитирования): ОЧИЛОВ Ў.С. Ҳуқуқ рамзларини ўрганиш ва замонавий ҳуқуқий натурализм: ҳуқуқнинг ахлоқийлиги даражаси масаласи // Юрист ахборотномаси – Вестник юриста – Lawyer herald. № 1 (2022) Б. 8-13.

1 (2022) DOI <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9416-2022-1-1>

АННОТАЦИЯ

Ҳозирги глобаллашув жараёни чуқурлашиб бораётган шароитда ижтимоий мулоқот салмоғи янада кенгайиб, ҳуқуқ фани ва амалиётида ҳуқуқнинг ижтимоий мулоқот воситаси ва маҳсули сифатидаги аҳамиятини ўрганишга эътибор кучайди. Ҳуқуқ жамият иродаси ва мақсадларини жамият аъзоларига етказиш бўйича ҳуқуқий мулоқот модели сифатида қабул қилинмоқда. Бугунги кунда идеал қонунчилик моделининг мавжудлиги, ҳуқуқ ижодкори ва уни қўлловчи машинага ўхшаб, бир хил мантиқий хулосаларга келиши тўғрисидаги тўхтам танқид қилиниб, турли маданиятларга мансуб халқларда айна мазмунга эга нормалар турлича маънода тушунилиши ва турлича натижаларни келтириб чиқариши масаласи тадқиқ этишни талаб қилмоқда. Шу билан боғлиқ равишда, миллий маданият, қадриятлар ва анъаналарни ҳуқуқ нормалари, ҳуқуқий онг ва маданият билан боғлаб турадиган ҳуқуқ рамзларини ўрганиш доирасида ҳуқуқнинг ахлоқийлиги даражаси масаласини муҳокама қилиш долзарб аҳамиятга эга. Мақолада ҳуқуқнинг ахлоқийлиги даражаси масаласини ҳуқуқий натурализм, ҳуқуқий позитивизм ва ҳуқуқ рамзларини ўрганиш нуқтаи назаридан муҳокама қилинган.

Калит сўзлар: ҳуқуқ рамзлари, ҳуқуқий семиотика, ҳуқуқнинг ахлоқийлиги, миллий ирода ва мақсадлар, ҳуқуқий хулқ-атвор модели.

ОЧИЛОВ Уткир Сайфуллоевич

Начальник отдела Национального центра Республики Узбекистан
по правам человека, кандидат юридических наук, доцент
E-mail: uchilov@yahoo.com

**ИЗУЧЕНИЕ СИМВОЛОВ ПРАВА И СОВРЕМЕННЫЙ ПРАВОВОЙ НАТУРАЛИЗМ:
ВОПРОСЫ УРОВНЯ НРАВСТВЕННОСТИ ПРАВА****АННОТАЦИЯ**

В современных условиях углубления процессов глобализации усиливается значимость социального диалога, а в юридической науке и практике все больше внимания уделяется изучению роли права как средства и продукта социальной коммуникации. Право воспринимается как модель правового общения для донесения воли и целей до членов общества. Сегодня существование идеальной модели права подвергается критике за то, что оно приходит к тем же логическим выводам, что и законодатель, и машина, которая его обеспечивает, и необходимо изучать значение норм с разным смыслом в разных культурах и разными результатами. В связи с этим актуально обсуждение уровня нравственности права в контексте изучения символов права, связывающих национальную культуру, ценности и традиции с правовыми нормами, правосознанием и культурой. В статье рассматривается вопрос об уровне нравственности права с точки зрения изучения правового натурализма, юридического позитивизма и символов права.

Ключевые слова: символы права, правовая семиотика, моральность права, национальная воля и цели, модель правового поведения.

OCHILOV Utkir

Head of department of the National Human Rights Center of the Republic of Uzbekistan,
Candidate of Legal Sciences
E-mail: uchilov@yahoo.com

**THE STUDY OF THE SYMBOLS OF LAW AND MODERN LEGAL NATURALISM: A
QUESTION OF MORALITY OF LAW****ANNOTATION**

In modern conditions of deepening globalization processes, the importance of social dialogue is increasing, and in legal science and practice, more attention is paid to studying the role of law as a means and product of social communication. Law is perceived as a model of legal communication for conveying the will and goals of society to members of society. Today, the idea of the existence of an ideal model of legislation is being criticized, and the fact that the legislator and the law enforcer, as a machine, come to the same logical conclusions. It is necessary to investigate an issue that the same content of the norms leads to different understanding and results among peoples belonging to different cultures. In this regard, it is relevant to discuss the level of morality of law in the context of studying the symbols of law that connect national culture, values and traditions with legal norms, legal consciousness and legal culture. The article examines the level of morality of law from the point of view of legal naturalism, legal positivism and the study of symbols of law.

Keywords: symbols of law, legal semiotics, morality of law, national will and goals, model of legal behavior.

Хуқуқни тушунишда унинг асосини олий ахлоқий принциплар йиғиндиси билан боғлайдиган ҳуқуқий натурализм (табиий ҳуқуқ назарияси) “Адолатли ҳуқуқ қандай бўлиши керак?” - деган саволни кўриб чиқмасдан туриб, ҳуқуқ табиатини билиш мумкин эмас, деб ҳисоблайди. Ҳуқуқий натурализмга кўра, ахлоқийлик ва адолатлиликнинг фундаментал тамойилларини кўпол равишда бузадиган нормалар қонун деб номланишга лойиқ эмас. Ҳуқуқий натурализмнинг бу ғояси позитивистларнинг муайян давлатнинг қонунчилик тизимига кирувчи ҳар қандай қонунлар, улар яхшими ёки ёмонми, адолат ва ахлоқ тамойилларига тўғри келадими ёки йўқми, мазкур давлатнинг қонунларидир, деган нуқтаи назарни инкор қилиб келади.

Ҳозирги замон ҳуқуқий натуралиزمи ўзининг нуқтаи назарини нацистлар Германияси қонунларининг адолатсиз бўлганлиги, шунинг учун улар қонун сифатида қабул қилиниши мумкин эмаслиги мисолида ҳимоя қилади. Натуралистлар ахлоқийлик ва адолат тамойилларига мувофиқ келмайдиган қонунлар ҳақиқий қонунлар эмас ва уларга бўйсунмишга ҳеч ким мажбур эмас, деб таъкидлайдилар. Улар ахлоқсиз, адолатсиз қонунларга бўйсунган шахслар адолатли қонунлар олдидаги жавобгарликдан озод бўлмаслигини нацистлар устидан Нюрнберг жараёни мисолида исботлашга ҳаракат қиладилар.

Немис ҳуқуқшуноси Роберт Алекси ўзининг “Ҳуқуқ тушунчаси ва воқелиги” асарида ҳуқуқнинг икки жиҳатли воқелик эканлиги, унда идеал (ғоявийлик) ва реал (амалийлик) жиҳатлар мужассамлашганлиги тўғрисидаги ғояни илгари суради [1]. Р.Алексига кўра, ҳуқуқнинг амалийлиги жиҳати унинг ижод қилиниши ва амалда қўлланилиши самараси билан белгиланса, ғоявийлиги ҳуқуқнинг ахлоқий тамойилларга мувофиқлиги билан белгиланади. [2, Б.19]

Р. Алекси фикрига кўра, ҳуқуқнинг ғоявий мазмуни ахлоқий тамойилларга мувофиқлик талабидан келиб чиқади. Р. Алекси ҳуқуқнинг ахлоқийлик мезонларига жавоб бериши нуқтаи назаридан чегараланиши тўғрисида гапиради. У ўз хулосаларини исботлаш учун Германия Федерал конституциявий суди томонидан 1968 йилда нацистларларнинг 1941 йил 25 ноябрдаги мамлакатни тарк этган яҳудийларни фуқароликдан маҳрум қилиш тўғрисидаги қарорини кўриб чиқиб, уни ахлоққа ва адолатга зид бўлганлиги учун қабул қилинган кунидан бошлаб асоссиз деган хулосага келганлигини намуна қилиб кўрсатади. Р. Алекси таъкидлайдики, бу ҳолатда юридик жиҳатдан формал ўрнатилган ва узоқ вақт давомида амал қилган норма ахлоқий мезонларга асосан, яъни фундаментал ахлоқий принципларга мувофиқ бўлмаганлиги учун ҳуқуқий эмас деб тан олинган [1, Б.7].

Р. Алексига кўра, ҳуқуқ принциплари ҳуқуқий тизимнинг мажбурий таркибий қисмидир, улар ахлоқийликка тааллуқли принципларни ҳам ўз ичига олади. Пинципларнинг икки томонлама жиҳати – бу уларнинг бир вақтнинг ўзида ҳам ҳуқуққа ҳам ахлоққа тааллуқлилигидир. Ахлоқий принциплар мазмунан ҳуқуққа сингдирилгани учун ҳуқуқ ижодкори ва ҳуқуқни қўлловчи ҳам ҳуқуқий, ҳам ахлоқий мезонларга таянади ва ҳуқуқнинг ахлоқийлик талабларига амал қилади [1, Б.96-102].

Америкалик ҳуқуқшунос Лон Фуллер қонунлар ахлоқийлигининг икки турини - “ташқи ахлоқийлик”ни (қонунлар мазмунига қўйиладиган ахлоқий талабларни) ҳамда “ички ахлоқийлик”ни (қонунчиликда ички тартиб-таомилларга риоя қилинишини) бир-биридан ажратади. У қонунчиликнинг адолат тамойили тартиб-таомилларига хос бўлган талабларни ҳуқуқнинг “ички ахлоқийлиги” деб номлайди. Л. Фуллернинг фикрича, ички ахлоқийликка риоя қилиниши эзгуликка интилишни келтириб чиқаради. Унга кўра, нацистлар қабул қилган қонунлар фақат “ташқи ахлоқийлик”ка зид бўлганлиги учунгина эмас, балки “ички ахлоқийлик”ка, яъни қонунчилик тартиб-таомилларига мувофиқ бўлмаганлиги учун ҳам ҳуқуқ ҳисобланмайди ва одамлар уларга бўйсунмасликка ҳақли эди [3, Б.55].

Л. Фуллер қонунларнинг ахлоққа зидлигини келтириб чиқарадиган қўйидаги саккиз асосни кўрсатиб ўтади: 1) ҳуқуқий нормани ўрнатишга лаёқатсизлик; 2) қонунларнинг эълон қилинмаслиги ва аҳолига улар билан танишиш имконияти берилмаслиги; 3) орқага қайтиш кучига эга қонунлар қабул қилиш амалиётининг суиистеъмол қилиниши, қонунларни орқа сана билан тасдиқлаш амалиётидан фойдаланиш; 4) қонунларни тушунарли яратишга лаёқатсизлик; 5) бир-бирига зид қонунларни қабул қилиш; 6) бажариш имконияти бўлмаган талаблар қўядиган қонунларни чиқариш; 7) фуқароларга ўз хулқ-атворини қонунчиликка мувофиқ бошқаришга имкон бермайдиган даражада қонунларни тез-тез ўзгартириб туриш; 8) қонунлар билан уларнинг қўлланилиши ўртасида номувофиқлик [3, Б.53].

Л. Фуллерга кўра, ҳуқуқнинг “ички ахлоқийлиги” принциплари ҳуқуқий тизимнинг ахлоқийлиги даражасини кўриш ва мувофиқ муносабат билдириш имкониятини беради. Ҳуқуқнинг “ички ахлоқийлик” принципларидан ҳар қандай чекиниш масъулиятли инсоннинг кадр-қимматини ҳақоратлаш бўлиб, бу принципларга риоя қилмасдан туриб инсонлар ҳатти-ҳаракатини умумий нормаларга бўйсундиришнинг имконияти йўқ [3, Б.194]. Жамиятда ҳуқуқнинг амалийлиги ёки амалий эмаслиги мансабдор шахсларнинг “ички ахлоқийлик”

принципларига риоя қилишдан иборат бўлган ахлоқий бурчларини бажаришларига боғлиқ. Л.Фуллер қонунларни қўллашга масъул бўлганларнинг ўзи назар-писанд қилмайдиган қонунларга бўйсунушнинг маъноси йўқ, деб ҳисоблайди [3, Б.54].

Л.Фуллерга кўра, ҳуқуқ ижодкори мазкур принципларга зид бўлган нормаларни яратишдан ўзини тийиши керак, чунки бу унга ҳокимиятни ишониб топширган жамият аъзолари олдидаги ахлоқий бурчдир. Шунинг учун ҳуқуқда том маънода ахлоқийлик мавжудлигини ҳамда ҳуқуқ билан ахлоқни бир-биридан ажратиш бўлмаслигини тан олиш керак [4, Б.96].

Л.Фуллернинг ҳуқуқнинг “ички ахлоқийлиги” тамойиллари тўғрисидаги ғоялари олимларнинг турли мунозаларига сабаб бўлган бўлса-да [4 Б.79-89], бугунги кунда ҳуқуқшуносликдаги неопозитивистик ва натуралистик қарашларнинг муайян даражада яқинлашишига ўз ҳиссасини қўшган, деб айтиш мумкин.

Неопозитивизм асосчиси Г. Харт ҳуқуқнинг ахлоқийлиги масаласини тадқиқ этишда Л. Фуллернинг натуралистик ғояларига маълум даражада яқинлашиб, “ҳуқуқнинг ички нуқтаи назари” ва “ҳуқуқнинг минимал ахлоқий мазмуни” тўғрисидаги хулосаларини таклиф қилади. Г. Хартга кўра, ҳуқуқ нормаларига нисбатан икки хил нуқтаи назардан: ҳуқуқ нормаларини тан олмайдиган ташқи кузатувчи нуқтаи назаридан ҳамда улардан ўз хулқ-атвори учун юриш-туриш қўлланмаси сифатида фойдаланадиган жамият аъзоси нуқтаи назаридан муносабатда бўлиш мумкин. Г.Харт бу ҳолатни “ташқи ва ички нуқтаи назар” [5, Б.94], деб номлайди.

“Ички нуқтаи назар” ҳуқуқий тизим қоидаларини тан оладиган жамият аъзоларининг хулқ-атворини ифода этади, масалан, светофорнинг қизил чироғи бу тўхташни англатувчи белгигина эмас, балки “ички нуқтаи назар”дан тўхташга кўрсатма берувчи белги. Қизил чироқда тўхтаганлик - бу хулқ-атвор ва мажбуриятларга риоя қилиш намунаси. Инсон светофорнинг қизил чироғида тўхтади ва “Бу менинг мажбуриятим” шаклида фикрлайди, бу уни ҳуқуқ нормаларига бўйсунувчи хулқ-атворининг вазиятга жавоби бўлади. Ўша инсон хулқ-атворига эътироз билдирилса, у қонун-қоидага мурожаат қилиб ўзини оқлашга ҳаракат қилади, бу унинг қоидани тан олганлигини кўрсатади. Қонун-қоидани тан олганлиги нафақат унинг бу қоидага риоя қилганида, балки ундан четга чиққанда ўзини ва бошқаларни танқид қилишида намоён бўлади. [5, Б.143] Г.Хартга кўра, жамият аъзоларининг кўпчилик қисми ҳаётида ҳуқуқий нормалар, жамиятда яшаш ва фаолият кўрсатиш бўйича хулқ-атвор қўлланмаси вазифасини бажаради [5, Б.96].

Лекин жамиятнинг барча аъзолари ҳам ҳуқуқий нормаларни яшаш ва фаолият кўрсатиш қўлланмаси сифатида қабул қилмайди. Ҳуқуқий нормаларга бундай муносабатни Г. Харт “ташқи нуқтаи назар” деб номлайди. “Ташқи нуқтаи назар” ҳуқуқий тизим нормаларини тан олмайдиган ва уларга риоя қилмаслик салбий оқибатларга сабаб бўлиши мумкинлиги учунгина уларга риоя қиладиганлар ҳаётида ҳуқуқий қонун-қоидаларнинг амал қилиш хусусиятини ифодалайди. Бундай инсонлар жазоланиш таҳдиди бўлганлиги учунгина светофорнинг қизил чироғида тўхтади ва ўзининг хулқ-атвори тўғрисида “Агар мен шундай қилмасам, мени жазолашлари мумкин” шаклида фикрлайди, лекин унда “Бу менинг мажбуриятим” каби фикрлаш бегона бўлади [5, Б.95].

Шунингдек, Г. Харт муайян ҳуқуқий тизимнинг мавжуд бўлиши ва амал қилиши учун, биринчи навбатда, амалдорлар ушбу тизимга ҳурматини намоён қилиши, ҳуқуқ нормаларига нисбатан “ички нуқтаи назар”га эга бўлиши шарт, - деб таъкидлайди. Г. Хартга кўра, агар мансабдор шахсларда улар бошқараётган тизимни “тан олиш”нинг муайян минимал даражаси бўлмаса, бундай ҳуқуқий тизим мавжудлигини таъкидлаш қийин. Г.Хартнинг бу хулосаси Л.Фуллернинг “ҳуқуқнинг ички ахлоқийлиги” ғоясига ҳамоҳанг эди.

Г.Харт ҳуқуқнинг ахлоқий мазмунга эга эканлигини тан олади ва ҳуқуқнинг “минимал ахлоқий мазмуни” тўғрисидаги ғояни илгари суради. Унга кўра, ахлоқий кўрсатмалар инсон хулқ-атворини тартибга солувчи воситалардан бири бўлиб, ҳуқуқий нормаларда ахлоқий мазмун сингдирилган бўлади ҳамда исталган давлатнинг ҳуқуқий тизими фундаментал ахлоқий тасаввурларни келтириб чиқаради. Г.Харт “ҳуқуқ устуворлиги”, “адолат”, “эркинлик” тушунчаларини ахлоқнинг муҳим таркибий қисмлари сифатида таҳлил қилади. Г. Хартга

кўра, ҳуқуқ устуворлиги ахлоққа зид қонунларни инкор қилади, лекин мустабид тузумда ҳуқуқ устуворлиги ахлоқсиз мақсадларга хизмат қилиши мумкин. Қонундан ҳар қандай мақсадда, масалан, мустабид тузумни кучайтиришда ҳам ёки аксинча камбағалларнинг ҳимоясини таъминлашда ҳам фойдаланиш мумкин. Шу билан бирга, турли жамиятларда ҳуқуқ ва ахлоқ учун хос бўлган хусусиятлар мавжуд. Айрим жамиятларда ахлоқ жазоловчи, шафқатсиз, жаҳолатда қолган ёки бидъатпараст бўлиши ҳам мумкин, ижтимоий ахлоқ ҳукмрон тоифаларни ҳимоя қилиб, қуллар ва деҳқонларнинг тақдирини уларнинг хўжайинлари қўлига топшириб қўйиши ҳам мумкин [5, Б.186]. Бунга Қадимги дунё ёки Ўрта асрлардаги давлатларнинг аксарияти, айрим замонавий давлатлар мисол бўла олади.

“Бундай бўлса, Иккинчи жаҳон урушидан кейинги Германияда судлар тўқнаш келган ҳолатни қандай баҳолаш керак: Фашистлар Германиясининг ахлоқсиз қонунлари асосида жамиятни бошқарган ва ахлоқсиз, адолатсиз қилмишлар содир этган шахслар жазога лойиқ эдими?” – деган саволни ўртага қўйиб, Г.Харт бу муаммони ахлоқсиз қонунларни ҳар қандай ҳолатда ҳам ҳақиқий деб тан олиш тўғрисидаги ғоя билан ҳал қилиб бўлмайди, деб ҳисоблайди. Г.Харт ҳуқуқни тушунишда ҳақиқий бўлмаган қонунни ахлоқсиз қонундан ажратиш бу муаммоларнинг мураккаблиги ва бошқа-бошқа эканлигини кўришга имкон беради, деб ёзади [5, Б.213].

Ҳуқуқни рамзлар ва белгилар тизими сифатида ўрганиш (ҳуқуқий семиотика) нуқтаи назаридан ҳуқуқ қадриятларни ифодалайдиган рамзий шакллар, моделлардан иборат [6, Б.7]. Ҳуқуқ рамзлар ва белгилардан иборат тизим сифатида қаралса, ҳуқуқ ижодкори у ёки бу ижтимоий муносабатларга тааллуқли ҳуқуқни (ҳуқуқий хулқ-атвор моделини) шакллантириш учун, дастлаб жамият иродасини ва жамиятда амалда шаклланган ижтимоий муносабатларни аниқлайди. Қонун чиқарувчи томонидан жамият иродаси миллий ирода ва мақсадлар шаклида ўрнатилиб, у ҳуқуқнинг (хулқ-атвор моделининг) ғоясини, мазмун-моҳиятини ташкил қилади.

Миллий ирода ва мақсадлар мазмунида ахлоқий асослар муҳим ўрин эгаллайди. Улар жамиятда шаклланган ижтимоий ахлоққа асосланади. Ижтимоий ахлоқ умуминсоний ахлоқий қадриятлар билан бирга миллий маданий қадриятларни ҳам ўз ичига олади. Шунинг учун ҳам эркинлик, тенглик, адолат каби ахлоқий мезонларнинг турли жамиятларда турли маънода тушунилиши тўғрисида гапириш мумкин. Умумий кўринишда, масалан, Европа маданиятида эркинлик, тенглик ва адолат мезонлари уларнинг мутлақ тушунишга асосланса, Шарқ мамлакатларида бу мезонлар миллий-маданий қадриятлар талаби билан йўғирилган мазмунга эга бўлади, яъни бу мезонлар миллий қадриятлар доирасида талқин қилинади. Миллий-маданий қадриятларга таянмаган ирода эса, жамият аъзоларига бегона ва тушунарсиз бўлиши мумкин. Бордию, миллий-маданий ахлоққа зид мазмундаги қонунлар қабул қилинса, инсонлар уларни ахлоқсиз ва адолатсиз қонунлар сифатида баҳолаб, уларга риоя қилмайди, бу ҳуқуқий тизим инқирозини англатади.

Жамият аъзосининг хулқ-атвори жамиятнинг бошқа барча аъзолари учун умумий бўлган маданиятдан келиб чиққан рамзлар тизими воситасида йўналтирилади. Шунингдек, муайян бир маданиятга тааллуқли одамлар учун умумтушунарли рамзлар, бошқа маданият вакиллари учун тушунарсиз бўлиши мумкин [7, Б.239]. Қонуннинг жамият аъзоларига тушунарли ва тўғри идрок қилинишини унга сингдирилган минимал миллий ва умуминсоний ахлоқий мазмун таъминлайди. Қонун чиқарувчи эркинлик, тенглик ва адолат мезонларига таянаётганида, унинг миллий-маданий қадриятларни поймол қилувчи шаклда ифодаланишининг олдини олишга мажбур, масалан, миллий-маданий ахлоққа зид диний секталар ёки ноанъанавий турмуш тарзи айрим жамиятларда миллий-маданий ахлоққа зид, бундан келиб чиқиб жамият иродаси ва мақсадларига бегона эканлиги учун уларга рухсат берилмайди. Шунингдек, жамият аъзоларига узатилаётган хулқ-атвор модели жамият аъзоларининг кўпчилик қисми томонидан ички нуқтаи назардан қабул қилиниши учун қонун чиқарувчи жамиятдаги турли гуруҳларнинг муқобил талабларини ҳисобга олиши, уларни жамият аъзолари билан муҳокама қилиши қонунларнинг минимал миллий-ахлоқий мазмунга эга бўлишини таъминлайди.

Агар қонун уни бажариши лозим бўлган жамият аъзоларининг миллий-ахлоқий

қадриятларига зид хулқ-атворни улардан талаб қилса, уларнинг олдига риоя қилиб бўлмайдиган шартлар қўйилган бўлади ва бу қонун ички нуқтаи назардан қабул қилинмайди. Шундай қилиб, жамият аъзоларига узатилаётган хулқ-атвор моделлари яшаш ва фаолият кўрсатишнинг дастуриламал қоидалари сифатида қабул қилиниши учун уларнинг мазмунида минимал ахлоқий мазмун, яъни умуминсоний ва миллий-маданий ахлоқий мезонлар ўз ифодасини топган бўлиши керак.

Иқтибослар/Сноски/References:

1. Алекси Р. Понятие и действительность права (ответ юридическому позитивизму) / пер. с нем. А.Н. Лаптева, Ф. Кальшойера. М.: Инфотропик Медиа. 2011.
2. Алекси Р. Дуальная природа права // Рос. ежегодник теории права. 2009. № 2.
3. Фуллер Л. Мораль права. - Момква: ИРИСЭН, 2007.
4. Архипов В.В. Концепция права Лона Л. Фуллера. Дисс. канд. юрид. наук. –С.-Петербург, 2009.
5. Харт Г. Понятие права. – Санкт-Петербург: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2007.
6. Разуваев Н. В. Государство как предмет изучения юридической семиотики // Знаково-символическое бытие права. 11-е Спиридоновские чтения: мат. междунар. науч.-теор. конф. – С.Петербург: ИВЭСЭП, 2013.
7. Гаджиев Г.А. Онтология права: (критическое исследование юридического концепта действительности): монография. — Москва: Норма: ИНФРА-М, 2013.